

EKSKURSION TIL HAMBURG 3.-5. juni 2016

3. juni. Turen, som var tilrettelagt af Dansk Dendrologisk Forenings kasserer Carl Jensen, havde to opsamlingspunkter: Silkeborg og Fredericia banegård. Alt forløb planmæssigt og i de tidlige formiddagstimer var alle turens 20 deltagere fastspændte i bussens sæder! – Og der var sørget for morgentraktement og kaffe.

Dagens første stop var **Botanischer Garten, Klein-Flottbek**, hvor Angela Niebel-Lohmann viste rundt i den meget velholdte og frodige have. Siden 2012 kaldes haven **Loki-Schmidt-Garten**, efter Loki Schmidt, der var en fremtrædende miljøforkæmper og gift med forbundskansler Helmuth Schmidt. Hun arbejdede også i særlig grad for bevarelse og pleje af Botanisk Have, Hamburg.

Haven rummer en videnskabelig samling af planter og en meget pædagogisk, taksonomisk samling udplantet i bede efter Takhtajans systematik, som giver et godt overblik over planternes slægtskab og udvikling. Endvidere er der et plantegeografisk område og et område med 'nytteplanter' i bredeste forstand. Vores guide, Angela Niebel-Lohmann er forsker/underviser ved universitetet. Hun fortalte indledningsvis om en historisk bevoksning af mistelten, der stammede fra botanisk have i Meise.

Langs en af hovedstierne stod en imponerende række *Taxodium distichum*, sumpcypres, der til vores overraskelse bar duske af spansk mos, *Tillandsia usneoides*, der naturligt vokser i Mellemamerikas tågeskove. Planten kan kun klare sig i væksthuse i København. Forklaringen er, at der her hænges friske planter ud hvert forår! På den anden side af stien stod en

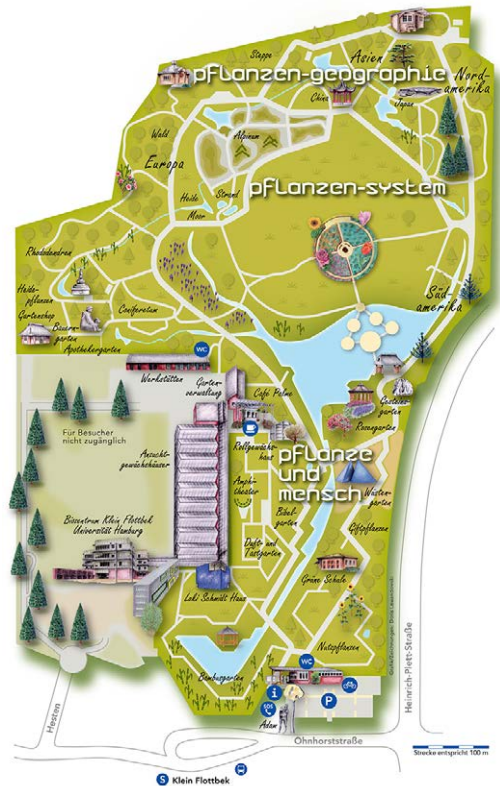

Fig. 1. Kort over Botanischer Garten, Klein-Flottbek. Efter 2012 kaldes haven Loki-Schmidt-Garten. Pilen peger på 'fylogenetiske ur', hvor planterne er grupperet efter deres systematik.

Fig. 3. *Taxodium distichum*, sumpcypres med duske af spansk mos.

ikke mindre imponerende række af abernes skræk, *Araucaria araucana*, med hunkogler. Desværre vælter træerne let pga stort vandindhold i jorden.

En dal tilplantet med sumpcypres henførte os til en anden tidsperiode og et klimaområde præget af nåletræer og bregner. Her voksede sumpcypres med store lufttrødder med bundvegetation af bregner – især almindelig mangeløv. Det var et helt specielt, frodigt og fugtigt miljø. Her stod også kanelbusk, *Calycanthus floridus*, i fuldt flor.

Vi bevægede os hen til det spændende, systematiske kvarter, som blev anlagt for to år siden. Det var meget pædagogisk opbygget, med et 'fylogenetisk ur' som illustrerer planternes udvikling fra de mest primitive (oprindelige) til de mest specialiserede. Her voksede nøgenfrøede planter (Cycadales og naturligvis nåletræer), samt Gnetales. De tidligste dækfrøede planter, Magnoliales, var illustreret med flere magnoliearter, fx *Magnolia sieboldii*. Også

Fig. 4. Det fylogenetiske ur, et både lærerigt og dekorativt element i haven.

Fig. 5. *Magnolia sieboldii* fra sektor I i det fylogenetiske ur.

Fig. 6. *Fagus orientalis* fra 1870-erne med langstilkede frugter og nedadrettede hår på bladstilken.

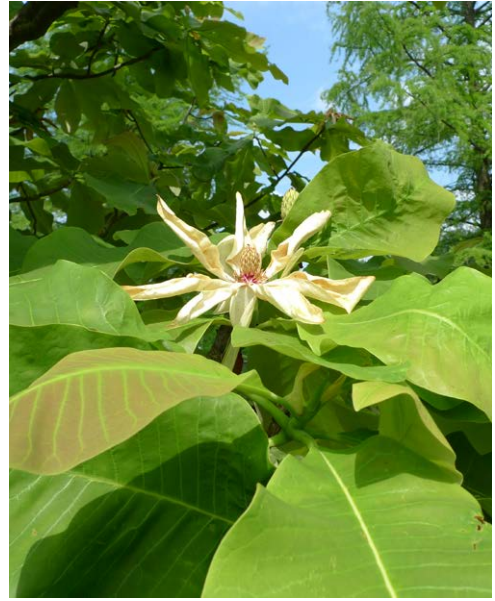

Fig. 8. Blomstrende *Magnolia tripetala*, paraplymagnolie i blomst.

Fig. 7. *Taxodium ascendens* – et højt og slankt eksemplar *Magnolia tripetala*, paraplymagnolie i blomst.

Fig. 9. *Decaisnea fargesii*

eksempler på de enkimbladede planter var vist her: Asparagales og Liliales.

Hele dette anlæg havde kostet 200.000 euro.

Tæt på det systematiske kvarter var der et usædvanligt anlæg: Et baum 'horoskop'. Foldere forklarede anlægget og hjalp alle til at finde 'deres eget træ'.

I samme område så vi *Fagus engleriana*, *Quercus robur* og *Fagus orientalis* fra 1870-erne med langstilkede frugter og nedadrettede hår på bladstilken. Et stort eksemplar af *Ulmus minor* med den specielle kork, træet stammede fra Freiburg, endvidere *Taxodium ascendens* – et højt og slankt eksemplar, blomstrende *Nyssa sylvatica*, tupelotræ, og *Larix kaempferi* 'Diana' samt *Magnolia tripetala*, paraplymagnolie, i blomst.

Der var ialt 60 ansatte til at passe hele haven, som var meget velholdt med høje træer og velpassede bede. Frivillige hjælper også til med at passe haven. Et stort problem i forbindelse med pasningen er padderokker, som var blevet spredt med jord, der kom fra udgravningen af Elbtunnelen. Den er 34 m dyb og 2 km lang, så volumen af fyldmateriale har været enormt.

Derefter gik turen til **Jenisch Park**, den sydlige rest af Baron Caspar Voghts park, som blev anlagt for over 200 år siden. I 1828 blev området solgt til forretningsmand og senator Martin Jenisch, det forklarer parkens navn.

Parken er præget af høje, gamle træer: *Ginkgo biloba*, *Cedrus atlantica* 'Glauca' og *Metasequoia glyptostroboides*. Bestemmelsen af *Decaisnea fargesii* voldte problemer, men ved fælles hjælp fik den navn. Endvidere voksede en stor, flot guldlærk, *Pseudolarix amabilis* samt *Ailanthus altissima*, skyrækker, *Aesculus parviflora* og endelig en meget omfangsrig *Sophora japonica* (nu *Styphnolobium japonicum*) 'Pendula'.

Næste destination var **Hirschpark**, hvor den mest overvældende seværdighed var en ahorn, der i 2013 blev målt til 25,5

Fig. 10. Hirschpark med en overvældende stor ahorn, der i 2013 blev målt til 25,5 m i højden, 616 m² i kroprojektion og med en stammeomkreds på 5,45 m.

Fig. 11. En meget smuk lindealle i Hirschpark.

Fig. 12. *Sorbus torminalis* voksende på et højt dige

m i højden, 616 m² i kroneprojektion og med en stammeomkreds på 5,45 m. Desuden var også en meget smuk lindealle seværdig.

Derefter indledtes jagten på *Sorbus torminalis*, der angiveligt skulle stå på et af de store diger ud for Hohenwischer Str. 161. Vi fandt den et sted i nærheden.

Dagen sluttede ved Hotel Panorama Hamburg-Harburg, der var vores overnatningssted. Det var et velplaceret hotel

Fig. 13. *Crataegus x lavallei*

midt mellem mange restauranter ogbarer. Udenfor hotellet gav et usædvanlig smukt træ anledning til lidenskabelig diskussion, var det en *Crataegus* eller en *Sorbus*? Bladene var læderagtige og blanke, først efter hjemkomsten og konsultation af diverse bøger, vovede jeg at give den navnet *Crataegus x lavallei*. Denne krydsning ses hyppigt plantet i byer.

4. juni. Næste morgen startede med et besøg i **Planten un Blomen**, som også hedder **Alter Botanischer Garten**. Her blev vi modtaget af vores guide Harald Vieth, som har skrevet flere bøger om Hamburgs træer. Haven blev oprettet i 1821 ved Damm Tor. Her havde byen Hamburg stillet et areal på 2,5 ha til rådighed for en privat botanisk have. Den blev efterhånden en af Europas førende og blev i 1857 et institut. Tidlig 1900-tallet opførtes en institutbygning og et museum, og haven var da på 10 ha. Haven blev stærkt skadet under 2. Verdenskrig, men blev genopbygget 1953-73. I 1963

Fig. 14. Vores guide Harald Vieth, ved en imponerende vedbend, der vokser op ad en stor ungarsk eg.

Fig. 15. Pæretreets bark er opdelt i kvadrater!

kom et nyt tropevæksthus på 2.500 m² til, og i 1979 blev den ny botaniske have på 25 ha frilandsområde, som vi havde besøgt dagen før, åbnet.

Første stop var broen over jernbanen hen til haven. Vi så her en 120 år gammel *Sophora japonica* (*Styphnolobium japonicum*). På den anden side af broen stod en skyrækker, *Ailanthus altissima* med store, uligefinnede blade, endvidere en busk, *Viburnum rhytidophyllum* med 20 cm lange, smalle blade.

Indgangen til haven udgøres af et meget smukt japansk haveanlæg, det største i Europa. Her voksede som forventet mange kultivarer af *Acer*. *Morus alba* imponerede os ved sin størrelse, og op ad en stor ungarsk eg, *Quercus frainetto*, voksede en lige så imponerende vedbend.

Kun et lille udvalg af de træer, som blev noteret og fotograferet bliver nævnt her. Der var *Fagus sylvatica* 'Laciniata', bregnebladet bøg, 100 år gamle hestekastanjer

– naturligvis med angreb af minernøl, *Ostrya carpinifolia* med frugter, der ligner humlekopper, en stor *Sequoiadendron giganteum*, mammuttræ. Tit overser man træernes bark, men ikke pærens bark, der er opdelt i kvadrater. *Davidia involucrata*, duettræ, havde haft rigtig mange højblade, den er rødlistet i Kina, hvor David fandt den i 1820. To eksemplarer af *Ulmus glabra* 'Exoniensis', var ikke angrebet af elmesyge, måske fordi de står alene. En gruppe sumpcypres, *Taxodium distichum* fra 1850, havde udviklet ånderødder på stien, træerne var ca. 26 m høje. *Gleditsia triacanthos* stammede fra havens anlæggelse i 1821, endvidere *Phellodendron amurense*, amur korktræ.

Videre til en Middelhavsterrasse, som er anlagt på et parti af voldene fra 1400-tallet. Her voksede bla *Cercis siliquastrum* med blomster udviklet på stammen (kauliflori), endvidere *Broussonetia papyrifera*, papirmorbær, det meget sjældne

Fig. 16. Det meget sjældne nåletræ *Keteleeria davidiana*.

nåletræ *Keteleeria davidiana* fra Taiwan og SØ Kina, det kan blive op til 50 m, men træet her stod i potte og var let at se hen over! *Fremontodendron mexicanum* med smukke, gule blomster lyste op, det er en truet art fra Californien, endvidere en meget stor *Poncirus (Citrus) trifoliata*.

På volden bemærkedes også skarlaggen eg, *Quercus coccinea*, den bliver helt rød om efteråret, og stammer fra Ø.

Fig. 17. *Taxodium distichum*, sumpcypres med kunstfærdige ånderødder.

Nordamerika. Endnu en sjælden art var *Acer cissifolium*, vinbladet løn fra Japan, den har lange frugtstande. *Magnolia acuminata*, *Zelkova serrata*, *Syringa reticulata*, japansyren, *Koelreuteria paniculata*, kinesertræ, *Quercus pontica* med ret store blade, et stort eksemplar af *Toona sinensis*, kinesisk mahogni med store, sammensatte blade, *Corylus colurna*, tyrkisk hassel, *Quercus castaneifolia*, kastanjebladet eg, som er et smukt træ, der oprindeligt kommer fra Kaukasus. På volden stod også et stort eksemplar af *Fagus orientalis*, *Liquidambar styraciflua*, *Taxodium distichum*, sumpcypres med kunstfærdige ånderødder, den stod på en lille ø i et af de smukt anlagte vandanlæg. Et af havens ældste træer er en imponerende stor *Corylus chinensis*, en hassel, som stammer fra Kina, endvidere *Juglans mandschurica*, der bliver et stort træ, *Paulownia tomentosa*, *Juglans nigra*, *Celtis australis*, *Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii', en meget stor kinesisk art af *Euonymus*, og en ca. 36 m høj hestekastanje.

Vi fik et meget positivt indtryk af en velpasset have med imponerende træer, der havde fået lov til at udvikle sig uden påfaldende beskæring og opstamning.

Dagens næste mål var **Ohlsdorfer Parkfriedhof**, som er et meget imponerende område med gravsteder, der ligger med så stor afstand, at man ikke får fornemmelse af at det er en kirkegård, men snarere en meget smuk park, som også inkluderer et arboret. Her havde vi igen fornøjelsen af Angela Niebel-Lohmann som guide.

Parkkirkegården blev indviet i 1877, og er med sine 389 ha verdens største parkkirkegård. Der er 235.000 gravsteder fordelt over hele arealet. Det er et utrolig smukt anlæg med fine træer, dertil kommer bygningerne i form af 13 kapper opført i forskellige stilarter og 25

Fig. 18. Blomstrende *Cornus kousa* plantet i række i Ohlsdorfer Parkfriedhof.

mausolæer også i forskellig stil. Et besøg på hjemmesiden kan anbefales for alle, der interesserer sig for natur, dendrologi (450 arter af løv- og nåletræ), arkitektur, kunst og kultur: mange kendisser er begravet her. Den meget bastante administrationsbygning kom til i 1911.

Den generøse beplantning skyldes at mange af planterne blev erhvervet til en billig pris i forbindelse med en planteskoles fallit! Her er træer overalt, som alleer – kirsebæralleen er overvældende, i anlæggene og på gravstederne. Blandt de mange træer kan nævnes papirbirk, *Betula papyrifera*, *Cupressocyparis leylandii* og store områder med *Rhododendron catawbiense*, som må være betagende i blomstrings-tiden.

Blomstrende *Cornus kousa* var plantet i række og overalt er der plads til at træerne kan udvikles frit som fx den buskformede *Aesculus parviflora*, hvor et enkelt individ dækker et stort område, og her stod *Cercidiphyllum japonicum*, hvis blade, når de nedbrydes om efteråret, dufter af

Fig. 19. Margarethenbrunnen fra 1953 med fugl Fønix på toppen.

Fig. 20. Et nyere gravsted fra 2011.

småkager. Eksempler på smukke arkitektoniske indslag er Margarethenbrunnen fra 1953 med fugl Fønix på toppen samt et nyere gravsted fra 2011.

Op til den gennemgående Cordes allé voksede bla *Tilia euchlora*, Krimlind og *Pinus leucodermis* 'Aurea' med gule nålespidser, og mange af de arter, som vi tidligere havde set: *Abies cephalonica*, græsk ædelgran, *Abies homolepis*, *Cryptomeria japonica*, *Fagus sylvatica*, 'Asplenifolia',

Fig. 21. Ohlsdorfer Parkfriedhof

Fig. 22. Tre smukke bøge-arter: *Fagus grandifolia* med takkede blade, *F. crenata* med læderagtige blade *F. engleriana* med mere bløde blade.

Magnolia tripetala og *Pinus cembra* fra Schweiz.

I arboretafdelingen bemærkedes en klatrehortensie på 20 m med en eg som stativ, en klatrende *Euonymus alatus*, derpå 3 smukke bøge-arter: *Fagus grandifolia* med takkede blade, *F. crenata* med læderagtige blade samt *F. engleriana* med mere bløde blade. I arboretet fandt vi endvidere *Acer tataricum* og *A. cappadocicum* 'Aurea', *Kalopanax septemlobus* med store, spidse barktorne, en blomstrende *Phellodendron amurense*, *Photinia villosa*, der stammer fra Japan, Korea og Kina, *Quercus dentata*,

med store, smukke blade, en imponerende høj *Sciadopitys verticillata*, *Magnolia sieboldii*, en halvstedsegren og *Quercus* × *turneri* 'Pseudoturneri', *Hamamelis mollis* og *Corylopsis platypetala*.

Alle disse herligheder bliver passet af 60-80 gartnere, som også tager sig af de mange gravsteder.

Søndag d. 5. juni. Første mål var **Arboretum Lohbrügge**, som er på 10 ha. Arboretet blev oprettet i 1965 og omfatter 1570 taxa. Træerne er ordnet geografisk. Her findes også drivhuse, der indeholder de mest anvendte tropiske tømmertræer, en enestående samling, som man ikke finder andre steder. Arboretet omfatter endvidere et herbarium (3.200 arter) og endnu mere usædvanligt en vedsamling på 24.000 prøver, som anvendes i forbindelse med vedanatomiske bestemmelser til bla. kontrol af handel med truede tømmerarter under Cites (konvention fra 1975). Men nedskæringer truer også her, det gælder bl.a. de tropiske træer i drivhusene og forskningen i ved, og det er også usikkert om arboretet vil fortsætte.

Vores guide i arboretet var dr. Ralf Franz Tegeler, næstformand i Deutsche Dendrologische Gesellschaft, han har kun ansvar for området et år endnu. Træerne stammer fra naturindsamlede frø, og det gør samlingen ekstra værdifuld, men trælisten var ikke komplet, den var mere end 20 år gammel, og det var et problem, især fordi der vokser mange, sjældne træer, som vi ikke altid kunne identificere.

1. afdeling rummede en del almindelige træer, som vi allerede tidligere havde mødt på turen. Endvidere amerikansk avnbøg, *Carpinus caroliniana* og en flot, blomstrende *Magnolia tripetala*. Desværre er jorden i dette område stærkt sammenpresset.

Nedbørmængden i området er 750 mm, der er saltbelastning og megen blæst. Her kan dyrkes sitkagran men ikke rødgran. Bøg er den løvtræart, der trives bedst her, og den er dominerende i området. Elm, ask og ahorn bliver angrebet af sygdom. Som skovtræer kan anvendes *Carya*, *Fraxinus latifolia* og *Fraxinus pennsylvanica*, der muligvis er resistent mod toptørre og dyrkes i skoven, der hører til regionen.

Skovpolitik blev drøftet længe, et af principperne i delstaten er, at man ikke må dyrke 'fremmede' arter. Man har udført værdifulde proveniensforsøg og fået god fondsstøtte til arbejdet.

I arboretet sås bl.a. *Abies grandis*, et højt træ på ca. 40 år i en størrelse, der kan fældes, *Nothofagus alpina* (nu *Lophozonia alpina*), en gruppe små *Sequoia sempervirens* med helt rette stammer, *Tsuga heterophylla*, *Cornus florida* fra Ø. Nordamerika, en lille sund gruppe af *Taxodium distichum*, med

meget få ånderødder, måske genetisk bestemt? *Magnolia fraseri* fra SØ USA, *Pinus ponderosa* eller *P. jeffreyi*? *Abies concolor*, som ikke trives her, endvidere *Quercus rubra*, som vokser i sin naturlige form.

To planter vakte særlig interesse. Den ene, en blomstrende *Kalmia latifolia*, den anden var vanskelig at finde et navn til, idet vi først kun fandt få, spredte blade fra sidste år på jorden. Senere lykkedes det at finde et levende eksemplar tilmed med skilt. Det var *Quercus marilandica* med læderagtige blade af en usædvanlig form, den stammer fra det sydlige USA og kaldes maryland eg. *Sequoiadendron giganteum* var repræsenteret af store eksemplarer, og blandt de mere ukendte arter var *Pinus washoensis* 3-nålet og med piggede kogler, den er måske synonym med *Pinus ponderosa* var. *washoensis*. *Pinus rigida*, som også har piggede kogler, var genstand for intens diskussion. En usædvanlig bark viste sig at tilhøre *Abies lasiocarpa*.

Fig. 23. *Quercus marilandica* med læderagtige blade af en usædvanlig form.

Fig. 24. En usædvanlig bark, *Abies lasiocarpa*.

I Arboretet bemærkede vi endvidere *Oxydendrum arboreum* fra Østlige USA, *Abies amabilis*, blomstrende *Magnolia tripetala*, *Ostrya carpinifolia* og *O. virginiana*.

Blandt nåletræer så vi *Pinus pseudostrobus* var. *oaxacana* (eller rettere *Pinus apulcensis*) fra Mexico, som bla anvendes til brændeproduktion i S. Afrika, tre arter af *Cedrus*: *C. atlantica*, *C. deodara* og *C. libani*, *Abies pinsapo* med kogler og en 20 m høj *Sequoia sempervirens*.

Blandt løvtræer bemærkedes *Fraxinus chinensis*, *Quercus frainetto*, ungarsk eg, en meget høj *Nothofagus* (eller rettere med det 'nye' navn *Lophozonia obliqua* og *N. procera* (nu *Lophozonia alpina*). Det blev bemærket, at *Nothofagus* ikke normalt vokser i Tyskland. *Platycarya strobilacea*, der stammer fra Kina, voksede på friland, den hører til valnøddefamilien og omfatter kun en enkelt art.

Arboretets drivhus er opdelt i sektioner med hver sit klima, tropisk, subtropisk og middelhavsklima. Drivhusene er 14 m høje og rummer 500 arter af eksotisk

Fig. 25. *Pinus pseudostrobus* var. *oaxacana* (eller rettere *Pinus apulcensis*) fra Mexico.

nyttetræ. Her voksede bl.a. *Cedrela fissilis* (en rødliste art), *Chlorophora excelsa*, iroko, *Adansonia digitata*, baobab, *Tabebuia barbata*, *Bauhinia acuminata*, orkidetræ, et stort kapoktræ, *Ceiba pentandra*, *Terminalia superba*, limba, som er et vigtigt tømmertræ, *Entandrophragma cylindricum*, sapele, også et vigtigt tømmertræ.

Regioner med middelhavsklima var også repræsenteret: *Quercus suber*, korkeg, *Pinus radiata*, montereyfyr, *Melia azedarach*, paternostertræ, *Juniperus procera*, afrikansk enebær, *Pinus canariensis*, kanarie fyr.

Alt i alt var arboretet en stor, positiv overraskelse, desværre var skiltene væsentlig færre end træerne, men det gav til gengæld anledning til mange faglige diskussioner.

Turens sidste stop var parken ved **Schloss Reinbek**, der ligger i det sydlige Holsten. I parken voksede flere meget store træer, som havde fået lov til at udfolde sig frit. Vi så bl.a. et meget stort eksemplar af *Betula nigra*, flodbirk, der hurtigt blev samlingspunktet. Arten stammer fra østlige USA, og er meget sjælden i Danmark. Der blev dog også tid til at beundre en 25 m høj *Abies pinsapo*, spansk ædelgran, der bar usædvanlig mange kogler i toppen.

Det var sidste punkt på en meget vellykket tur. Alle deltagerne var meget taknemmelige for det store arbejde Carl havde lagt i de faglige forberedelser og sammen med hustru Lise sørgede for at turen blev både hyggelig og lærerig. Selvom vi efterhånden har haft flere ture rundt i Nordtyskland, ser det ud til, at der stadig er dendrologisk interessante udflugtsmål her!

Tekst: Jette Dahl Møller

Foto: Peter Günther

Fig. 26. *Platanus orientalis*

